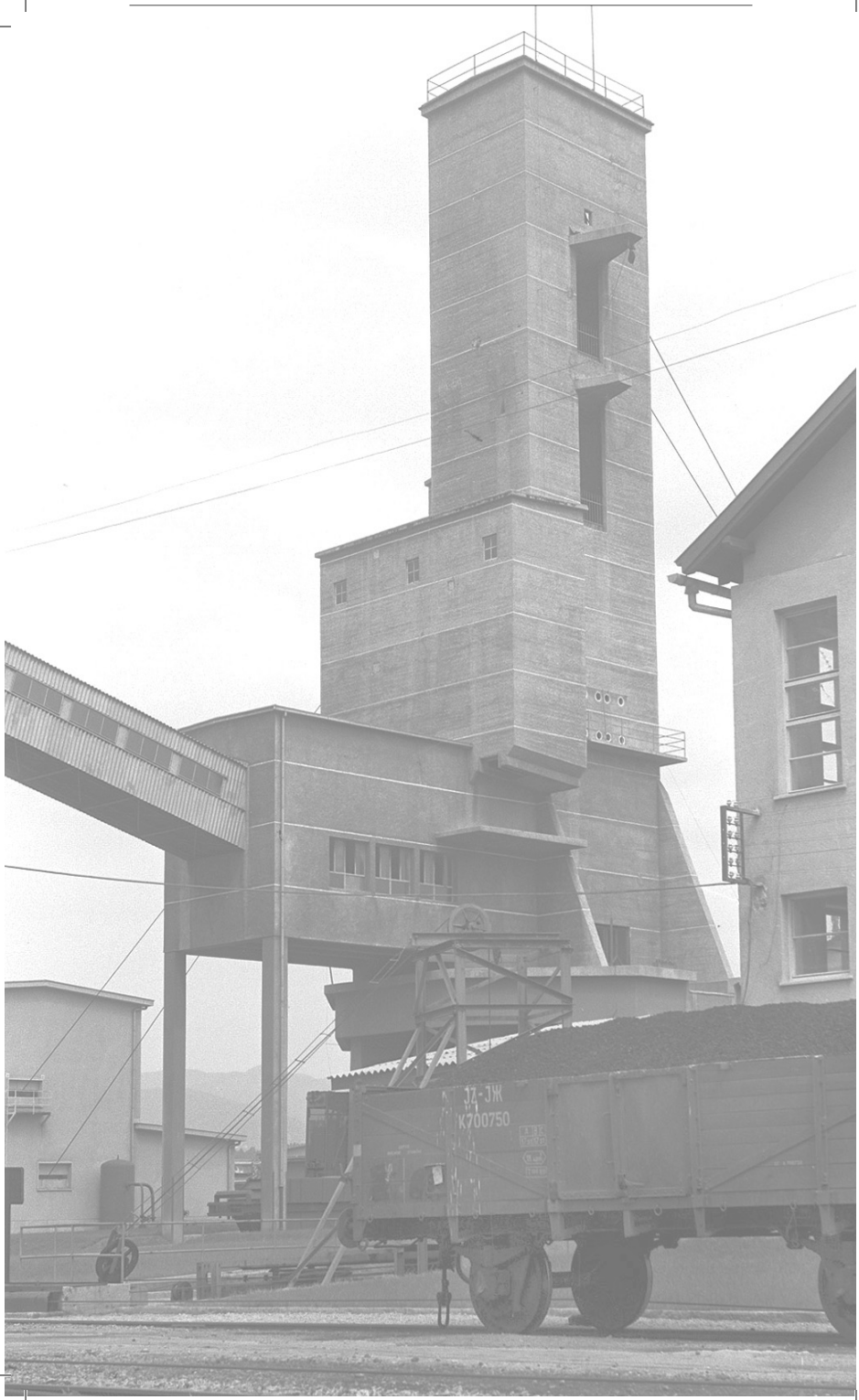
JZ-JIK
K700750

Dušan Brešar

Rojen 6. marca 1959 v Celju je diplomiral na Višji šoli za socialno delo v Ljubljani. Od leta 1999 do 2022 je bil zaposlen pri Zvezi društev slepih in slabovidnih Slovenije kot knjižničar v knjižnici slepih in slabovidnih Minke Skaberne, kjer je skrbel za kulturno življenje slepih in slabovidnih pri Zvezi društev slepih in slabovidnih Slovenije. Je soustanovitelj Hotenj v Velenju in Odsevanj v Slovenj Gradcu. Poezijo je objavljal v slovenskih literarnih revijah Mentor, Mladina, Dialogi, Obzornik, Primorske novice idr. Je eden od pionirjev filmske vzgoje v Sloveniji. Ukvarja se z raziskovanjem zgodovine slepih in slabovidnih in skrbi za kulturno življenje slepih in slabovidnih pri Zvezi društev slepih in slabovidnih Slovenije. Članke objavlja v Gorenjskem glasu, Zvonu, Škofjeloških razgledih, Večeru idr. Je programski vodja Finžgarjeve galerije v Trnovem. V Ljubljani živi od leta 1994.

ADIJO, KNAPI!

Ubili ste grofa, ubili ste carja
al‘ nikol‘ ne bote ubili rudarja![1]

Uvod

Ko sem izvedel, da bodo jamo zaprli, sem ugasnil televizor in se zamislil. Nikoli si nisem predstavljal, da bo Velenje ostalo brez rudnika. Nikoli se nisem zamislil o potapljanju vasi v okolici Velenja. Kot da je to samoumevno. To bo tragedija in videli

[1] Iz dokumentarnega filma *Kanižarica, delu čast in oblast.*

bomo, da je bil premog zlat kljub škodi, ki jo je naredil. Vprašal sem se, ali je res potrebno, da se zapre nekaj, kar je 150 let dajalo Šaleški dolini kruh in napredek. Ne samo Šaleški dolini, tudi širši regiji. Prav zaradi rudnika so bila ustvarjena številna delovna mesta in podjetja. Knapi[2] so s samoprispevki in prostovoljnim delom zgradili Velenje in njegovo infrastrukturo. In potopili številne vasi, kot so Škale, Preloge, Družmirje, Gaberke. Sprašujem se, ali se bo Velenje znalo prilagoditi in ali pa bo Stalker vodil turiste po ozemlju rudarskih ostankov.

Prvič v življenju sem si narisal območje nahajališč premoga. Začel sem pri cerkvi sv. Martina, to je pri starem pokopališču. Potegnil sem črto preko Št. Brica do gradu Turn. Črto sem nato vlekel preko Škal, Gaberk do potoka Pečovnica in naprej do križišča Šoštanj–Zavodnje ter mimo cerkve sv. Jakoba v Topolšici. Približno 700 m pred zdraviliščem Topolšica sem zavil levo in nadaljeval črto preko cerkve sv. Florjana v Florjanu do Penka oziroma do križišča Metleče–Penk. Potem sem vlekel črto ob železnici Velenje–Celje. Izginjala so naselja Šoštanj, Preloge, Pesje, Stara vas in črto sem priključil k sv. Martinu. Na zemljevidu Šaleške doline je nastal kvadrat, ki meri v naravi 12,3 km v dolžino in 2,4 km v širino.

Neznani avtor je v Velenjskem Rudarju 1. januarja 1953 zapisal: *»Pod to veliko površino je skrita velika količina premoga, kar predstavlja za naše gospodarstvo ogromno bogastvo. Naš priden in neustrašen rudar je preskrbljen z delom in se mu ni treba bati, da bi zmanjkalo premoga za nas in naše potomce. Srečni in veseli smo, da je v naši dolini tolikšno bogastvo. Že več desetletij kopljejo v Velenju premog. Bogate zaloge lignita pa bodo velenjski rudarji kopali lahko še več sto let.«*[3]

Leta 1986 Franc Avberšek zapiše:[4] *»V Šaleški dolini je preko 250 milijonov ton zalog premoga, kar pomeni, da bo*

---

2 Odločil sem se, da bom za rudnik uporabljal izraz jama in za rudarje knapi. To je del mene in izrazoslovja, ki smo ga uporabljali.

3 *Savinski vestnik*, 27 januar 1951, št. 5, str. 2.

4 Avberšek, »Vplivi rudarjenja v Šaleški dolini na okolje«, str. 970–972.

možna eksploatacija v približno takšni količini, kot je bila v zadnjih letih,[5] *še okoli 50 let.«* Torej smo pri letnici zapiranja 2036.

Deset let kasneje Anton Seher v Zgodovini premogovnika Velenje zapiše:[6] *»Če računamo, da bo velenjski premogovnik tudi v bodoče pridobival po 4 000 000 t lignita letno, bodo gornje razpoložljive odkopne rezerve zadoščale za okoli 60 let. K temu doda še izračun: 243 000 000 t : 4 000 000 t/leto = 60 let.«* Torej leto 2055. Ali bo to leta 36 ali 55. Vseeno. Enkrat bi se zaprl. Bolje prej kot kasneje.

Zgodba o zapiranju rudnika se je verjetno začela, ko je Premogovnik Velenje leta 1999 iz svojega pridobivalnega prostora izvzel območje zahodnega dela nahajališča lignita, se pravi območje pod Šoštanjem in Topolšico v liniji od ribiške koče zahodno. *»Premogovnik Velenje je leta 1999 z vlogo za podelitev rudarske pravice predlagal zmanjšanje pridobivalnega prostora na sedanje območje, ki se od takrat ni spreminjalo.«*

In tako se ni uresničila napoved Franca Aberška:[7] *»Do leta 2010 bomo z odkopavanjem premoga predvidoma zajeli celotno eksploatacijsko področje. Premog se bo pospešeno odkopaval predvidoma do leta 2040, nakar bo sledilo obdobje postopnega zmanjševanja eksploatacije. Ob koncu odkopavanja bo prizadetih 1.130 ha površin. Nastala bodo 4 ugrezninska jezera s skupno površino 418 ha. Ugreznili oziroma porušili se bodo še del Gaberk, del Pesja, celotne Preloge in severni del mesta Šoštanj. Porušiti bo treba še 244 individualnih hiš, 46 kmetijskih gospodarstev, 32 družbenih stanovanjskih objektov z 247 stanovanji, 11 objektov družbenega standarda vključno z dvema osemletkama ter tri manjše industrijske objekte. Porušeni bodo tudi vsi pripadajoči komunalni vodi, objekti in naprave. Iz pridobivalnega prostora lignita bo treba preseliti še najmanj 2150 prebivalcev.«*

---

5 Leta 1986 je bil izkop rekorden, in sicer 5,1 milijona ton, že leta 1992 pa se je izkop zmanjšal na 3,2 milijona ton.

6 Seher, *Zgodovina premogovnika Velenje*, str. 37.

7 Avberšek, »Vplivi rudarjenja v Šaleški dolini na okolje«, str. 970–972.

Ne moremo pa mimo tega, da je bilo potopljenih ali porušenih 818 hiš ter preseljenih 1.550 ljudi. Porušene so bile tri osnovne šole, dve cerkvi, gasilski domovi, prekopati je bilo treba mrtve z dveh velikih pokopališč. Uničenih je bilo več sto kilometrov cestišč.[8]

Z opustitvijo rudarjenja bo nastalo razmerje 60 % proti 40 % v škodo potopljenih vasi. Črta na izrisanem zemljevidu prikazuje Cankarjevo 15. Blok, ki brani Šoštanj pred potopitvijo.[9] V njem sem živel od 1984 do 1994. Deset najbolj ustvarjalnih let.

Zeleno prihodnost je potrebno sprejeti. Upam, da ne bo takšna kot na Haitiju, ki je bil nekoč prekrit z bujnimi tropskimi gozdovi, sedaj pa lahko vidimo samo še puščavo. In da država (država smo ljudje) ne bo pozabila na Šaleško dolino, kot je na Zasavje.

Ampak tudi Velenje bo moralo narediti miselni preskok. V študiji Ministrstva za infrastrukturo[10] je zapisano, da je dolga rudarska tradicija poleg gospodarske odvisnosti pomembno vplivala tudi na lokalno družbo in vedenjske vzorce lokalnega prebivalstva. Med njimi so pomanjkanje podjetniške miselnosti in močna percepcija zanašanja na gotovost zaposlitve in nepripravljenost za spremembe v karierni poti. Med vplivi premogovništva znotraj lokalnega okolja ne gre zanemariti dejstva, da je prav ta dejavnost pomembno oblikovala tudi izobraževalni sistem v regiji.

Prepričan sem, da se bo rudarjenje nadaljevalo z manjšo ekipo tudi po letu 2033. Mogoče še kakšno desetletje ali dve. Ni preprosto zapreti in sanirati 50 km rovov, saj ugrezanje traja tudi do 20 let. Sanirati pa bo potrebno tudi nasip med Velenjskim in Družmirskim jezerom, ki zagotavlja poplavno varnost doline pred razlitjem Velenjskega jezera.

---

8 *Nacionalna strategija za izstop iz premoga in prestrukturiranje premogovnih regij v skladu z načeli pravičnega prehoda, Savinjsko-šaleška premogovna regija*, str. 10.

9 Šoštanj je rešil tudi propad Energo-kemičnega kombinata aprila 1966.

10 *Nacionalna strategija za izstop iz premoga in prestrukturiranje premogovnih regij v skladu z načeli pravičnega prehoda, Savinjsko-šaleška premogovna regija*, str. 10.

In nenazadnje, zaradi nastalih razmer se v Evropi že govori o podaljšanju uporabe premoga. Mogoče pa je še (malo) upanja za knape.

Spomin na potapljajoče vasi

Po prvem šoku so se mi začeli pred očmi odvijati spomini v neurejenem vrstnem redu. Dolina se je potapljala pred mojimi očmi. Ampak bil sem premlad, da bi dojel tragedijo ljudi, ki so morali zapustiti domove.

Nasproti današnje restavracije Jezero, v smeri proti Stari vasi, smo na rekultiviranem zemljišču nekaj let imeli njivo. Po zaprtju Glinškovega zračnega jaška se je vodstvo rudnika odločilo, da to zemljišče da v uporabo rudarjem. Kot piše Seher v *Zgodovini premogovnika Velenje*,[11] so največje grbine izravnali in nevarne razpoke zasuli. Nato so pripeljali rodovitno zemljo iz vasi Družmirje, ki se je že ugrezalo.

Z očetom sva se namenila v Šoštanj. Odločila sva se, da greva skozi ugrezajoče se Pesje. Ker se nama ni mudilo, sva se vozila počasi, raziskovala območje ugrezanja in opazovala propadajoče hiše ter nastajajoča jezerca, ki so se združila v današnje Velenjsko jezero. Poleti smo se tja hodili kopat. Pred hišo, ki so jo praznili, sva se morala ustaviti. Cesta se je pogreznila. Med nama in hišo, ki so jo praznili, je cesto pokrivala blatna voda za kakšne 3 dolžine avtomobila. Obvoz ni bil mogoč. Pomahali so nama in oče je zapeljal čez. Razne manjše in večje luže ter ugreznine naju v nadaljevanju niso ovirale. Zato nisva zavila h gostilni Melanšek, ki je bila pred današnjo železniško postajo Pesje. Pot sva nadaljevala do gostilne Mraz, kjer sva prečkala železnico in prišla ven tik pred Termoelektrarno Šoštanj (TEŠ).

Mislim, da je bilo v petem razredu osnovne šole, ko nam je učiteljica dejala, da se Škale pogrezajo zaradi Nemcev. Odgovor sem razumel v ideološkem smislu. Šele mnogo kasneje sem dojel resnico o izkoriščanju škalskega varnostnega stebra. Rudnik je iz jamskih škod odkupil posest in vse, kar je bilo na njej.

---

11 Seher, *Zgodovina premogovnika Velenje*, str. 336.

Lastniki so se morali izseliti, a so jo lahko uporabljali, dokler je bilo varno. Tako smo sodelavci laboratorija v TEŠ imeli več piknikov za rojstne dneve v hiši sodelavke Angelce K., ki je bila v Družmirju. Spomnim se, da so se na njeni in na drugih hišah videle poškodbe rudarjenja.

O propadanju vasi Družmirje je leta 1981 Andrej Mlakar posnel odličen 11-minutni dokumentarec *Ljudje iz gline*. Na površju orjejo kmetje, pod njimi pa kot krti rijejo rudarji. Kmetje čedalje težje obdelujejo zemljo, ki jo voda počasi odnaša v jezero.

Kmečki rudnik

Ko so pred 150 leti začeli kopati premog, še ni bilo rudarjev. Bili so sinovi revnih kmetov, kočarjev, ki so se priučili rudarskih del. Zaradi njihove bede se je škalski župnik Anton Aškerc začel zanimati za delavsko vprašanje. Službovanje[12] v bližini velenjskega premogovnika mu je navdihnilo več delavskih motivov, ki so v resnici prva angažirana slovenska socialna poezija.[13] Delo v rudniku jim je prineslo dodaten zaslužek. Ampak če je bilo vreme pretoplo, ni bilo nič od zaslužka. Pozimi leta 1935[14] so delali komaj 12 do 13 dni na mesec. Takrat je časopis Domovina zapisal, »*da če se vreme v kratkem ne spremeni in ne nastopi hujša zima, lahko pride v naših rudniških krajih do še večje bede.*« Nekje sem prebral, da naj bi bil velenjski rudnik »kmečki rudnik«.

Savinjski vestnik je leta 1951 zapisal: *»Lani so se borili s fluktuacijo. Mučili so jih tudi neopravičeni izostanki, ki so se namnožili zlasti v poletnih mesecih, ker je veliko rudarjev polkmetov, ki so ostajali zaradi dela na polju doma. Na dan se je včasih nabralo tudi do 45 sličnih izostankov. Z odločnimi ukrepi uprave in delavskega sveta so tudi to rešili. Nekaj nepoboljšljiv-*

12 Anton Aškerc je bil kazensko premeščen v Škale, kjer je služboval od 1894 do 1898.

13 Slodnjak, *Anton Aškerc, Izbrane pesmi*, str. 124.

14 *Domovina,* let. 19. št. 4, 23. januar 1936, str. 1.

cev so odpustili, ostali pa so resneje prijeli za delo.«[15] Takšne stvari so se še vedno dogajale, ko sem 30 let kasneje v TEŠ začenjal poklicno pot. Sicer v manjšem obsegu, a vendar. Pozna se, da so naši predniki dve, tri generacije prej bili še kmetje.

Velenjski rudnik se je vse bolj razvijal. Z naraščajočo proizvodnjo je rasla tudi potreba po delovni sili. Zato je v Šaleško dolino prišlo veliko delavcev iz vse Jugoslavije. S trebuhom za kruhom. Šele po 1950. letu lahko govorimo o rudarjih profesionalcih. Prišli so iz vse Jugoslavije in s seboj prinesli svoj jezik, ki se je zmešal v »velenjščino«.

Za knape je veljalo, da so močni, butasti in da ne sodijo drugam kot 300 metrov pod zemljo. Lahko bi jim tudi rekli, da so nenavadni, drugačni, mogoče grobi. Mi smo jim rekli, da so »hovdrasti«, kar pomeni štorasti, neurejeni, površni, nerodni. Težko delo jih je naredilo takšne. Včasih so vse delali na roke. Leta in leta so bili kopači, tesarji, minerji, strojniki. Z eno besedo: »taužentkunstlerji«. Njihovo delo je bilo eno samo garanje. Vse na horuk, na krampe, na kroce. Pri tem so jim pomagali tudi konji[16] in kanarčki,[17] ki so zaznavali plin.

Jama je zahtevala celega človeka! Da so bili kos napornemu delu in odgovornosti, so morali biti spočiti. *»A te je lambizer zagrabil?«* sprašujejo knapi, če vidijo sodelavca spati. To frazo uporabljajo za utrujenost ali zaspanost. In nekoč je lambizer premagal knapa.

»Okrog 20. ure in 30 minut ga je čuvar traku našel spečega. Spal je tako trdno, da ga je s težavo prebudil. Zaradi spanja oziroma njegove malomarnosti mu je premog trak docela zasul, tako da sta bila zaradi tega dva čela v zastoju 95 minut. Ta zastoj je povzročil izpad proizvodnje za ca. 290 ton premoga. Če navedeni izpad proizvodnje pomnožimo s povprečno prodajno ceno

---

15 *Savinski vestnik,* 27. januar 1951, št. 5 str. 2.

16 Rudnik je ukinil hlev in prodal konje konec leta 1952

17 V velenjskem rudniku konji nikoli niso vozili iz rudnika, temveč so služili za prevoz premoga do železnice. »*O kanarčkih ne vem nič, vsaj v velenjskem rudniku ne, so pa bili drugod – npr. Pečovnik pri Celju.*« Pripomba dr. Borisa Salobirja.

premoga, ki znese na tono 2570 din, je s tem zastojem povzročil podjetju škode za preko 700.000 din.«[18]

Amaterski slikar Mišo Skornšek mi je nekoč pojasnil, od kod izraz »*A te je lambizer zagrabil«*. Izraz za spanje je v knapovščino prišel v uporabo verjetno v začetku prejšnjega stoletja, ko so bili knapi še polkmetje. Lambizerji izvirajo z Graške gore. Kmetiji spodnji in zgornji Lambizer se nahajata pod Metuljevim vrhom. Iz njihovega rodu izvira graškogorski ljudski pevec Franc Lambizer. A v glavnem so bili gostači (kdor stanuje v tuji, najeti hiši). Zato je moral Lambizerjev Janez vstati zgodaj. Opraviti je moral vsa jutranja dela in se peš podati na delo v rudnik, do katerega je hodil vsaj 2 uri. Pozimi pa še dlje. Zaradi tega je vsak trenutek izkoristil za spanje.

Prava knapovščina se je v Velenju končala okrog leta 1955, ko se je začelo razvijati Novo Velenje.[19] Takrat je beda rudarjev popustila, standard se je dvignil, zvišale so se plače in rudarji so dobili stanovanja, vredna njihovega položaja in truda. Revolucionar Franc Leskošek – Luka, ki je bil v takratni Jugoslaviji minister za industrijo in rudarstvo, je poskrbel, da so tako šaleškim kot trboveljskim in drugim rudarjem dali ustrezno mesto in nagrado. Vzpostavili so sistem beneficiranega dela. Knap je bil po tistem kar večkrat nagrajen (boljši delovni pogoji, plača, standard, benefikacija, sindikalne ugodnosti, jamski dodatek, veliko plačanega dopusta, plačane nadure, mlad v penzijo in visoka pokojnina). Pa še na grobu mu je igrala rudarska plehmuzika!

Kultura in prosveta, to naša bo osveta

V času, o katerem pišem, so pred več kot pol stoletja odzvanjala prebujenska in aktivistična gesla: *»Kultura in prosveta, to naša bo osveta!«* ali *»Vsi v ljudsko prosveto!«* Tudi v Velenju

[18] V članku sta omenjena oba akterja z imenom in priimkom. Ker so danes drugi časi, sem omenil greh, ne pa grešnika.

[19] Pripomba dr. Borisa Salobirja, ki se mu iz srca zahvaljujem za pregled besedila in njegove pripombe.

so se trudili, da bi kulturo približali delovnemu ljudstvu. Z razvojem Velenja v močan industrijski center se je pojavila tudi potreba po kulturno-prosvetnem in športnem delu. Za to sta skrbeli dve osnovni šoli, delavsko prosvetno društvo Svoboda ter telovadno društvo Partizan. V začetku knapi niso bili pretirano navdušeni nad kulturo. Mnogi so zaslužen denar pošiljali domov, da so družini olajšali življenje. Eni so hodili na prireditve in v kino. Drugi pa so šli ob 4. uri zjutraj v Rudarski dom na »malinovc«, kjer so srečali pijanega sodelavca, ki bi moral biti v službi, in ga očrnili z imenom in priimkom v časopisu Rudar. Vendar so bile kljub temu v Šaleški dolini manjše dramske skupine, ki so uprizarjale bolj ali manj uspela odrska dela. Društva so najraje nastopala v Rudarskem domu, dokler niso 29. novembra 1960 odprli kulturni dom.

Tudi almanah *Hotenja*, katerega soustanovitelj sem, temelji na premogu. Ko smo ga začeli ustvarjati, je bil slovenski literarni prostor zaprt. Če si hotel kaj objaviti, si moral uredniku revije nositi v bolnico pomaranče. Mi smo ga odprli. V *Hotenjih* smo dali prostor znanim in manj znanim avtorjem iz vse Slovenije. Ko se nam je pridružil še Josip Bačič Savski, pa smo odprli prostor tudi avtorjem, ki živijo v Sloveniji, vendar njihov materni jezik ni slovenščina.

Šokirali smo slovenski kulturni svet. V nekaj letih smo izdali 6 številk *Hotenj*, 3 avtorska *Hotenja* (Borisa Kumra *Zora*, Zdene Gajser *Kaaba sanjalka*, Dušana Brešarja *Slišim smeh lesnih črvov*), *Portrete* Josipa Bačiča Savskega, *Pesmi iz premoga* Petra Rezmana, Iva Spiritusa Stropnika *Zlati metulji*. Urejevali smo posebno prilogo *Našega časa, Rast*.

Večina nas Hotenjevcev je delala znotraj rudarsko-energetskega kombinata.[20] Ljubo Naraks je bil urednik *Šaleškega Rudarja* in *Našega časa*, Josip Bačič Savski je bil v firmi ESO (Elektro-strojni obrat), jaz sem bil v Tešu, Boris Kumer Božo v Esu, Marjan Lipičnik prav tako, da o knapu Petru Rezmanu ne

[20] 5. marca 1974 sta se (ponovno) »poročila« (ločila sta se leta 1946) oče RLV in mama TEŠ s skupnim priimkom REK. Njunega nezakonskega sina RŠC nista vzela k sebi. Spet sta se ločila 1. julija 1990 po 16 letih zakona.

govorim. Ivo Stropnik je maturiral na srednji rudarski šoli. Dr. Boris Salobir je vse profesionalno življenje preživel v rudarstvu in montanistiki.

Velikokrat se spomnim vrtnarije pod vilo Široko, kjer je živel Boris Božo Kumer. V zaprašeni kurilnici smo snovali *Hotenja* in vse, kar se je dogajalo okrog literarnega gibanja. Zatočišče nam je nudila tudi Kmečka soba v vili Široko. To je tista soba, skozi katero se je vstopalo v Vinoteko.

To je bilo obdobje, ko smo šli na pijačo v Delavski klub, potegnili iz žepov beležnice, v katerih smo imeli osnutke ali pa že izdelane pesmi, in naredili literarni večer. Postavili smo se pred šank in brali tekste. Tudi kitaro ali kakšen drug inštrument smo uporabili, če ga je kdo od prisotne publike imel s seboj. Ja, stari dobri Delavski klub. Podobnih dejanj sem se udeleževal v Mariboru, Ljubljani in drugje.

Vendar nismo bili prvi, ki smo v Šaleški dolini pisali poezijo in prozo ter prirejali literarne večere. Naš mentor, profesor Vinko Šmajs, je nekaj časa redno objavljal prozo v predhodnikih časopisa *Naš čas*.

O kopaču Ivanu Klopčiču vem samo toliko, kot je napisano v nekrologu v *Rudarju* 30. julija 1961. V članek sem ga uvrstil, ker je bil naš predhodnik. Bil bi eden od mnogih, ki so prišli v Velenje z veliko upanja, da bodo lahko živeli boljše in srečno življenje. Ampak usoda je hotela, da se je julija 1962 utopil v Velenjskem (danes Škalskem) jezeru.

Rodil se je leta 1928 v Franciji, kamor so njegovi starši odpotovali z upanjem na boljše in srečnejše življenje. Tik pred začetkom vojne, 4. 5. 1940, so se vrnili domov in se nastanili v Vačah pri Litiji. Pozimi leta 1960 se je zaposlil v Rudniku lignita Velenje. Neznani avtor nekrologa piše o njem, da je bil dober in zvest tovariš, da je znal krepko zgrabiti za delo. *»Videli in spoznali smo v tebi človeka in sodelavca, ki hoče biti in ostati rudar, ki hoče in si želi, da mu postane rudarsko Velenje nov in trajen kraj življenja in delovanja«*. Tekoče je govoril angleško in francosko. Rad je bral in pisal je pesmi.

Velenjskemu rudarju

Kdo vidi ga pod zemljo,
kjer težko dela noč in dan,
kjer znoj v potokih ga obliva,
da pride premog ven na plan.

Svetlo sonce mu ne sije
v temnem rovu pod zemljo,
le svetilka razsvetljuje
pri delu trdo mu temo.

Nihče se toliko ne trudi
pri svojem delu kot rudar,
v smradu, prahu in vročini,
da prisluži svoj denar.

Res je težko delo v jami,
nevarno in polno muk,
toda po končanem »šihtu«,
pozabljen je prestani trud.

Čaka ga prijazen dom,
kjer prebiva sreča,
ne muči več ga strah in skrb
kot nedavno, prošla leta.

Le naj širi se Velenje
sončno mesto, srečni kraj,
tu lepše danes je življenje,
kakor bilo je nekdaj.

Nekoč je dež spral vse naše plakate, ki smo jih nalepili na drevesa po Velenju. Zato je bil literarni večer v Stiskarni slabo obiskan. Bilo je več nastopajočih kot publike. In ko smo vsi prebrali svoje pesmi, je vstal takratni direktor rudnika Franc Avberšek:[21] *»Bom pa še jaz eno povedal.«* Še danes ga vidim,

[21] Direktor velenjskega premogovnika od 1. julija 1988 do 20. maja 1992, poslanec v Zboru združenega dela, minister za energetiko (1992), direktor Rudnika Žirovski vrh v zapiranju.

kako je zamahnil z roko med recitiranjem Klopčičevega Drejčnikovega Andreja, kot da bi hotel udariti po mizi: *»Madona, kje vse sem te kopal!«*

Ko so še tulile sirene

Naše otroške igre je včasih zmotila sirena. Življenje v Velenju je obstalo. Ljudje so obstali. Ženske, ki so bile v rudarskem mestu v glavnem doma, so prišle na balkone, na plano. Vsi smo bili obrnjeni v isto smer in tiho. V smeri proti rudniku. Kot bi molili ali nekaj pričakovali. Vse je onemelo. Sirena je pomenila klic jamskim reševalcem. Oglasila se je ob težjih nesrečah. Vedno je presunljivo odmevala od bližnjih hribov in ljudje so se spraševali: *»Kaj se je zgodilo?«* Ženske, ki so stanovale v bližini, so stekle k rudniku povprašat, kaj je z njihovimi možmi. In vratar na kapiji (glavni vhod) je komaj delal red. Takrat so bili osebni avti še redki, zato so reševalci prihajali peš, s kolesi ali motorji. Nekatere pa je pobral rudniški avtomobil, ki je šel po direktorja rudnika. Potem se je začelo čakanje, koga bodo prvega prinesli ven.

Tako je bilo tudi 10. avgusta 1962 ob 10. uri dopoldan. Prvega so ven prinesli Justina Dravšnika. Ko je začutil val plina, je začel bežati po nadkopu navzgor. Prišel je okoli 60 metrov daleč in omagal. Reševalci, ki so kmalu prišli v jamo, so ga hitro prenesli na površino in mu pomagali, da je ostal živ. Za vse ostale delavce v hodniku na koti -25 pa ni bilo več pomoči.

Iskanje[22] novih poti za enostavnejše in manj naporno, a istočasno tudi hitrejše izdelovanje jamskih prostorov je prineslo tudi posebne stroje za izdelovanje jamskih poti. Okoli leta 1960 je velenjski premogovnik nabavil prve take napredovalne stroje, ki so se pojavili na tržišču. Sovjetski so imeli oznako PK-3 (pridobivalni kombajn) avstrijski pa F-6A (Zefka ali Sech-A). Avgusta l962. leta so s strojem PK-3 izdelovali tudi osnovni hodnik na koti -25 v Zahodnem polju. Hodniki (oziroma tudi proge, kot so jih imenovali) so vodili v

22 Seher, *Zgodovina Premogovnika Velenje*, str. 51.

območje brez predhodnih raziskav, saj so z njim hoteli vzpostaviti osnovno pot v severno krilo tega polja. Ta hodnik so torej izdelovali brez razstreljevanja. Celotni presek hodnika je izrezal napredovalni stroj, ki je imel na svojem prednjem delu posebno stožčasto rezalno glavo. Nakladanje pridobljenega premoga je izvajal stroj in premog potem sipal v transporter. Le podpiranje delovišča z jeklenimi loki so opravljali delavci ročno. Zaradi varnosti so na delovišču s predvrtavanjem tipali v neznano.

Pri predhodnem prevrtavanju niso zaznali večjega odplinjevanja sloja.[23] Na drobečih se bokih so opazili le nekoliko povečan pritisk. Iz nekaterih vrtin je tudi kapljala voda. Komaj so rezali 10 minut, ko je iz desnega gornjega dela čela brez vsakega predznaka bruhnila velika količina drobnega premoga in plinov. Kasnejša merjenja so pokazala, da je vdrlo okoli 120 t drobnega premoga in 3000 kubičnih metrov plina. Premog, ki se je vsul iz neznane votline, je zasul napredovalni stroj in tudi oba delavca, ki sta upravljala stroj. Ves premog se je razsul po hodniku 15 metrov daleč od čela delovišča. Plin, ki je bruhnil iz kaverne, je zalil 120 metrov dolg hodnik in pri tem ujel dva delavca, ki sta se verjetno že umikala proti svežemu zraku. Pri reševanju so prvega, Jožeta Nahtigala, našli mrtvega okoli 80 m, drugega, Srečka Perošo, prav tako mrtvega, pa 40 m od čela. Plin je v celoti zalil hodnik, ki je vodil proti jašku Preloge.

Evgen Peroša – Egi je tako izgubil svojega očeta, ki je prišel tako kot mnogi drugi svojo prihodnost iskat v Velenje. Tragičen dogodek je zaznamoval tudi naju z bratom, saj je bil Egi bratov sošolec v osnovni in srednji šoli.

Spomnim se, da me je Egi neuspešno poskušal spraviti v kulturni dom, kjer je Dedek Mraz delil darila otrokom ponesrečenih staršev. V osnovni šoli je bil Egi dober učenec. To dokazuje tudi časopisni članek v *Šaleškem Rudarju*,[24] kje piše, da sta 10. maja 1969 Evgen Peroša in Renata Zupančič v imenu

---

23 Seher, *Zgodovina Premogovnika Velenje*, str.w 51.

24 *Šaleški rudar*, let. V, št. 10, 23. maj 1969, str. 4.

velenjskih pionirjev sprejela spominski prapor in se pred 10 000 pionirji zahvalila za čast komandantu XIV. divizije Tonetu Vidmarju – Luki. Ta jo je izkazal s tem, da jim je poklonil prapor, ki so ga hrvaški in slovenski pionirji ponosno nosili skozi vse kraje, koder se je borila XIV. divizija. Obljubila sta tudi, da bodo pionirji iz Velenja varovali prapor skrbno in ga vsako leto podelili tistemu pionirskemu odredu v občini, ki bo največ storil za prenašanje svetlih borbenih tradicij.

Njegova mama Sonja je bila inkasantka. To je danes že pozabljen poklic. Vsakega petnajstega v mesecu sta z Egijem hodila od bloka do bloka in pobirala – danes bi rekli – RTV prispevek. Ob smrti moža je bila njegova mama stara 35 let. Našla si je novega partnerja, ki pa se z Egijem ni razumel. Umrla je v čudnih okoliščinah. In tako je 19-letni Egi, ki je ravno končal srednjo šolo, ostal tudi brez mame. Ekonomije ni končal, ker je odšel prej odslužit JLA. Dobil je značko vzoren vojak. Takšnega priznanja ni dobil vsakdo. To je pomenilo tudi izredni dopust.

Ko se je vrnil domov, je nekaj let delal na RTV. Potem se je začela manična depresija ali bipolarna motnja. Verjetno se je začela že v srednji šoli, saj se najpogosteje pojavi v obdobju zgodnje odraslosti. Sprašujem se, ali je jemal zdravila?

Tisti, ki so ga poznali, govorijo o njem pozitivno: *»Kljub vsem lumparijam, ki jih je počel (vemo, ni jih bilo malo), je meni ostal v spominu kot Človek.« »Čista in lepa duša, ki se je borila s PTSD (posttravmatska stresna motnja) na unikaten način. Dokler je zmogel.« »Globoko sem ga spoštoval. In če si je vzel namesto enega čika njih sedem ali osem, mu nisem nikdar zameril. Bilo mi je v čast.« »Ah, Egi, nesrečni Egi ...« »Izredno pronicljiv, a demoni so ga na koncu premagali.« »Le kdo se ne spomni Egija in ob tem ne začuti toplega nasmeha na svojem obrazu?«* Novembra 2001 je naredil samomor. Tako se je končala tragična nesreča štirih rudarjev, o kateri se je v naši družini dosti govorilo.

Moj oče je bil član reševalne čete, ki je sodelovala pri reševanju rudarjev v tej nesreči. Ko so hiteli na pomoč, je na poti v jamo izgubil ali pa pozabil delovne rokavice, brez katerih delo v rudniku ni mogoče. Ekipa, ki je prispela na mesto nesre-

če, je začela delo. Oče je vzel rokavice s ponesrečenega rudarja. Zgodba je krožila med nami v družini. Mnogo let pozneje, ko je tudi moj brat postal član reševalne čete, je zgodba spet prišla na plano. Povedali so mu jo inštruktorji, ki so bili očetovi sodelavci v tej reševalni akciji.

O knapu, ki je čuval Billa Clintona

Leta 1958 se je ustanovila Industrijska rudarska šola (IRŠ),[25] ki se je kasneje preimenovala v Rudarski šolski center (RŠC). Kot del 5. generacije je leta 1963 prišel v Velenje 15-letni Milan Šprah iz Selnice ob Dravi. Že takoj na začetku šolanja je bil prisoten pri sprejemu Hruščova med rudarje. Takratno Velenje, socialistični biser, so si prihajale ogledovat delegacije iz tujine in vse Jugoslavije. To je bil čas, ko se je na veliko gradilo in je moral vsak prebivalec Velenja narediti na mesec vsaj 30 ur prostovoljnega »musa« (iz nem. muss – morati). To je oddelal tudi Milan. Velenje mu je ostalo v lepem spominu, saj mu je dalo osnove tovarištva, spoštovanja do sočloveka, kar je med rudarji bilo vedno na visoki ravni.

Milan mi je povedal, da je bil zelo zadovoljen s šolanjem. Ravnatelj šole je bil njegov rojak, Selničan Pečnik. Njegova žena je bila Žgankova sestra, ki jih je učila slovenščino. Menda je bilo takrat na šoli 547[26] učencev iz vse Jugoslavije. Veliko jih je bilo z dravsko-ptujskega polja. Za malico so dobivali bloke, ki so jih uporabili za prehranjevanje v Hotelu Paka. Večkrat jih je obiskal direktor rudnika Žgank in jih povprašal, kako so. Milan mu je nekoč dejal, da so dobro, le da so v hotelu »prešvoh« obroki. Žgank se je zasmejal in odšel, vendar so se kmalu obroki v hotelu povečali.

---

25 Leta 2018, točno po šestdesetih letih, je rudarska šola ugasnila. Zadnji ravnatelj je bil mag. Albin Vrabič. Program se še izvaja v sklopu strojne šole. Obiskujejo jo še štirje dijaki. Ko končajo, bo konec rudarske šole.

26 Številki lahko verjamemo, saj *Šaleški rudar* 29. decembra 1964 na str. 10. piše: *»Od dvajsetih inštruktorjev ter 60 učencev rudarske stroke ob ustanovitvi se je šola do danes razvila v Šolski center s skupnim številom 170 vzgojiteljev - inštruktorjev ter 740 učenci.«*

Do polovice leta 1964 je Milan stanoval v samskem domu poleg šole. Potem se je preselil v »samsko stolpnico« na Jenkovo 4. Šlo je za povsem nov tip samskih sob. V desetnadstropni stolpnici je bilo 40 enosobnih družinskih stanovanj. Vsaka družina pa je skrbela še za šest gojencev, ki so stanovali v dveh enoposteljnih in dveh dvoposteljnih sobah. Takšen način življenja je omogočil, da so družine brez otrok, nezaposlene žene ter upokojenci imeli dodaten zaslužek, dijakom pa neke vrste družinsko življenje.

Milan se tega obdobja spominja, da so bili kot ena velika družina. Gospodinja je kuhala po njihovih željah, imeli so visok standard z itisonom po tleh. V sobi je bil sam. Ko sta ga obiskala mama in oče, se je oče razjokal, ker ni mogel verjeti, da imajo tako dobre pogoje. Verjetno nikjer v Jugoslaviji niso imeli takšnega standarda. Seveda se je vse to dogajalo pod budnim očesom kadrovsko-socialne službe rudnika in uprave RŠC.

Njihovo šolanje je potekalo tako, da so bili pol meseca v šoli in pol meseca v rudniku. V prvem letniku še niso videli jame, delali so zunaj v električarski, tesarski ali v drugih delavnicah ter tako spoznali ves podporni delovni proces za jamo. V drugem letniku pa so že šli v jamo. Preden so šli z dvigalom v jamo, je vsak vzel malico, ki je bila zelo kvalitetna. Eno je pojedel takoj, ko so čakali na dvigalo. Drugo pa, ko je bil čas za malico. Mojster je imel skupino šest do sedem učencev. Delali so na starem jašku, kjer je danes muzej, in se učili z opravljanjem raznih vzdrževalnih del. Premog, ki so ga nakopali, so nalagali v hunte, tj. vozičke, v katere je šlo okoli tono premoga.

Ko so prišli iz jame, so šli v črno garderobo, kjer so umazano obleko potegnili gor pod strop. Nato so goli odšli v kopalnico in se stuširali. V beli garderobi so se oblekli v čista oblačila. Včasih, ko je zmanjkalo vode, so se nagi odpravili v bližnje jezero in se tam okopali. V tretjem letniku so šli na široko čelo (glavni odkop premoga), kjer so pridobivali premog. Strop in stene premoga so se zavrtale in zaminirale, pri čemer so veljali zelo strogi varnostni ukrepi, ker je bila jama metanska. Minerji so razstrelili in nato so premog zbrali na trak, ki ga je odpeljal proti izhodu. Tam je bil enoverižni trak, ki so ga razstavljali in sestavljali ter ga tako premikali naprej.

V tretjem letniku so morali nakopati osem do devet ton premoga na šiht, kar je zahtevalo veliko moči, saj so samo jeklene stojke, ki so jih postavljali, tehtale 90 kilogramov. Milan je bil star 17 let in je imel 75 kilogramov. Zato se je odločil, da se bo v prostem času ukvarjal s športom. Začel je dvigati uteži in kmalu je brez težav dvignil 125 kilogramov ter pričel tekmovati na lokalnih tekmovanjih. Vozil je tudi kajak po jezeru in pomagal profesorju Jožetu Kandolfu pri skrbi za čolne. Ukvarjal se je z orodno telovadbo, kjer mu je Srečko Vogrin pokazal osnove. Leta 1966 je opravil Skok čez kožo[27] pred kulturnim domom, kar mu je ostalo v lepem spominu. V šoli so jim profesorji dali verze, ki so jih povedali. Milanov verz je bil: *»Bogastvo, ki dolina v sebi ga skriva, rudar ga z znojem pridobiva, ker pa znoja jaz se ne bojim, zato med vas rudarje si želim.«* Njegov prijatelj Ivan iz Ormoža pa je povedal verz: *»Rudar sem čvrst, jeklen in neizprosen. 15. tega v mesecu sem najbolj ponosen.«* Pravi, da so bile rudarske plače lepe.[28]

Ne spomnim se, kje in kako je staknil lažjo poškodbo prsta. Vendar zaradi tega ni šel na bolniško oziroma v stalež. Dodelili so mu delo na koncu tekočega traku. Njegovo edino delo je bilo, da je sedel in gledal, da se ta ne bi zamašil. Da mu ne bi bilo dolgčas, je v rudnik nosil knjigo, ovito v plastiko, da se ne bi zamazala. Nadzornik, ki ga je zalotil pri branju Finžgarjeve knjige *Pod svobodnim soncem*, ga je prijavil ravnatelju. Ta ga je poklical na zagovor. Milana je bilo strah, da ga bodo vrgli iz šole. Ravnatelj pa se je samo nasmejal in mu rekel, da to ni prav,

---

27 Poseben običaj sprejemanja novincev v rudarski stan. Skok čez kožo izvira iz 16. stoletja, ko so v čeških in slovaških rudnikih uvedli svečano sprejemanje novincev. Po prvotnem običaju so novinci morali preskočiti rudniški jašek. Ko so odprtine jaškov postale preširoke, je skok čez jašek zamenjal skok čez kožo. Ta je bila kos telečjega usnja z jermenom in pasovi ter je bila del tradicionalne rudarske oprave, s katero so se po drčah spuščali v jamske prostore, varovala pa jih je tudi pred vlago.

28 Da so bile plače v velenjskem rudniku vedno dobre v primerjavi z drugimi, pove zapis, ki ga je v članku o stavki v trboveljskem rudniku 29. decembra 1929 zapisal *Večerni list*: *»... da bodo rudarji sprejeli sporazum, če se uredijo delavske plače po sistemu velenjskih rudarjev in če se minimalna plača izenači z minimalno plačo rudarjev v Velenju ...«*

kar je naredil, vendar je verjetno edini, ki je v tej globini bral knjigo. Sankcij ni bilo, a je cela šola govorila o tem.

V rudniku je delal, dokler ni marca 1967 dobil poziva za v vojsko. Po služenju vojaškega roka se Milan ni vrnil v Velenje, ampak je svojo pot nadaljeval v Mariboru. Njegova poklicna pot ga je vodila od poklica šoferja preko poslovodje do direktorja trgovskega podjetja Koloniale Maribor in nato do direktorja podjetja za varovanje Varnost Maribor, ki je leta 1999 varovalo Billa Clintona na Kongresnem trgu v Ljubljani.

V začetku leta 2017 je popolnoma oslepel. Decembra tega leta sem ga vpisal v knjižnico za slepe in slabovidne in postala sva dobra znanca. Knapovska naveza.

Pozdrav iz Rdečih revirjev

Pred petnajstimi leti, kakšen teden po smrti mojega očeta, je bila v *Tedniku* oddaja o zapiranju Zasavskih rudnikov. V prispevku *Rdeče Zasavje je črno* je Andrej Radej govoril o tem, kako mu je »*zdajšnji velenjski upokojenec Mirko Brešar, s katerim sva se pred kratkim slišala, rešil življenje.*« Te zgodbe nisem poznal ali pa sem jo pozabil.

Januarja letošnjega leta sva se z bratom odpravila k njemu na obisk. Ko sva se spuščala iz Trojan v Zagorje, sem mu opisoval okolico. *»Lej, tukaj je naselje Orehovica, kjer so leta 1944 Nemci zažgali domačijo in 15 ljudi v njej. Glej, to so propadajoče Toplice Izlake, kjer sva se z Mojco nekoč kopala. Tam gor je rudarska kolonija, kjer je stanovala moja sodelavka, knapova hči.«* Nekajkrat sem bil pri njej. *»Glej, tam stanuje moj znanec slikar in vodja galerije Medija Milan Razboršek in takoj zraven stanuje pisatelj, novinar Roman Rozina, ki je napisal roman o Zasavju Sto let slepote.«* To je saga o družini Knap skozi usodo slepega Matije. Knjiga me je zanimala zaradi primerjave razvoja rudarstva v rdečih revirjih in velenjskega ter kako je prikazal življenje slepega.[29] Ko sem se s pisateljem sredi maja letos

[29] Profesionalna deformacija. Štiriindvajset let sem delal s slepimi in slabovidnimi.

srečal, sva se pogovarjala o knapovščini. Rekel mi je: *»Naša je starejša kot vaša.«* Jaz pa sem dodal, da pa je začetek enak. Prišli so tujci, poceni odkupovali zemljišča in začeli izkoriščati naravno bogastvo. Brat je molčal in gledal na cesto.

Naslova sem se spomnil, ko sem poklical Vlada Poredoša, ki vodi po rudarskem muzeju Zagorje. Prosil sem ga, da mi priskrbi telefonsko številko Andreja Radeja. Ustavila sva se, a Poredoša še ni bilo v službi, zato sva nadaljevala naprej. Šla sva v galerijo Medija, kjer mi je vodja galerije Milan Razboršek povedal naslednjo zgodbo: *»Moj oče se je 11. marca 1961 odpravil na nočni šiht. Pa mu ni hotel vžgati motor. Potiskal ga je. Spuščal se je po bregu. Odvil je svečke in jih očistil. Dotočil bencin … V službo je prišel z veliko zamudo. Štajger, tj. obratovodja, mu je rekel, da je izmena že odšla v jamo, in mu dodelil delo zunaj. Ob 23. uri je počilo, kot da se podira hrib. Menda se je eksplozija metana na širokočelnem odkopu slišala po vsej dolini. Od 14 rudarjev, ki so bili prisotni v jami, jih je 12 umrlo na kraju nesreče. Eden je preminil v trboveljski bolnišnici. Preživel je samo eden. Ko so ga po urah iskanja našli nepoškodovanega, se je pridružil reševalni ekipi pri iskanju preživelih, za katere se je izkazalo, da jih ni. Moj oče je v šoku sedel na tleh. Ni vedel, ali naj se smeje ali joče. Gledal je v prazno. Bil je živ, a izgubil je vso partijo (oddelek oziroma skupino), s katero je bil na tretjini.«*

Andrej Radej in njegova žena sta naju prijazno sprejela s potico, sokom in kavo. Kot da se poznamo že desetletja. *»Mi smo knapovska družina. Pri nas je vsak dobrodošel.«* Na Velenje ima še vedno lepe spomine. Knapovščina v Velenju je pomenila veliko discipline in garanja, kar je prineslo uspeh. Vse življenje je delal kot knap. Poudarja, da takšnega tovarištva, kot je bilo med knapi, ne vidi danes nikjer.

Doma je iz Brestanice. Izhaja iz revne družine, v kateri je bilo šest otrok. Njegov oče je bil rudarski invalid, zato so imeli zelo težko otroštvo. Pri treh letih je odšel živet k sorodnikom, pri petnajstih letih pa se je odločil, da gre v Industrijsko rudarsko šolo. V šolo je pobegnil s štirimi prijatelji. Za vpis za rudarsko šolo so izvedeli iz Stenčasa na rudniku Senovo. Z vlakom so prišli v Trbovlje. Po vpisu so jih napotili v internat na Ribnik,

kjer so imeli hrano in stanovanje. Oče ga je po treh dneh prišel iskat s policijo, vendar je zavrnil očetovo prošnjo, naj se vrne domov in se uči kaj drugega. Ob slovesu mu je oče dal zadnji nasvet*: »Kakor si boš postlal, tako boš spal.«* V šoli so bili dva dni, štiri dni pa so imeli praktični pouk. Učili so se o rudarstvu, strojeslovju, jamomerstvu in ostalih predmetih, kot so slovenščina in matematika. V prvem letniku so obiskovali zunanje obrate, da so se seznanili s potrebnim znanjem za delo v jami. V drugem in tretjem letniku pa so imeli praktični pouk v jami in pridobili široko znanje za rudarja kopača.

Rudarsko šolo v Trbovljah je obiskoval od 1954 do 1957. Bila sta dva razreda, vseh učencev skupaj je bilo 36. Leta 1957 so vsi štirje Senovčani končali šolo in se vrnili na rudnik Senovo, v katerem so začeli svojo rudarsko pot. Po vrnitvi iz vojske je pri enaindvajsetih letih šel v rudnik Senovo vprašat za službo. Tam mu je prijatelj, ki je delal v kadrovski službi, svetoval, naj gre delat v Velenje, ker je bil rudnik Senovo tik pred zapiranjem. V Velenju je imel polbrata, ki je bil prav tako knap. Dva dni je bil pri njem, potem pa sta šla vprašat za službo. Kmalu je dobil stanovanje v samskem domu, kjer je srečal prijatelje iz rudarske šole in tudi Senovčane, ki so že bili v Velenju.

»Moja nesreča se je zgodila 29. 10. 1961. Jaz teh reči nisem nikdar razlagal, potenciral. Ko smo začeli tole razglabljati, so pa novinarji prišli. In sem jim dal intervju. Jaz sem bil najbolj srečen, da sem bil živ.

Zasulo me je v tistem delu, kjer ni bilo podprto. Velenje je imel takrat odkopno metodo, da se je rušilo, in če se ni samo porušilo, je bilo potrebno zavrtat v strop in zaminirat. Po pravilih se je moralo zavrtat iz varnega dela. Tam, kjer je bil strop še podprt. Etaže so bile visoke tudi po 20 do 30 metrov. Vzel sem mašinco in sveder, ker pa je bilo na dosegu že vse zavrtano, sem šel notri v nepodprt del. Noter pa je bila noga, ki je vse skup držala. In v tisto nogo sem porinil sveder. In ko je sveder začel vrtat, se je strop podrl sam od sebe. Brez razstreljevanja. Sreča je bila v tem, da se je poleg drobiža dol na mene vsul velik kos premoga, ki je podprl strop in me je zavaroval pred tem, da niso veliki štuki direkt na mene zleteli.

Kameradi so me začeli odkopavat. Ko so me našli, sem bil pri zavesti. Govoril sem: Rešte me, rešte me. Hostnikar, en močen velenjski knap, je rekel: Navežimo ga! In je šel noter k meni, da bi me navezal. V tistem pa se je še enkrat porušilo. Tako da bi še skoraj njega zasulo. Umaknil se je nekaj metrov stran. Njemu ni bilo nič. Bil je samo zaprt in ni mogel ven. Saj potem so tudi njega odkopali. Jaz pa sem bil zasut. In ko so mene imeli navezanega, je pa Mirč priletel. Še danes ga slišim: Ne, ga boste raztrgal. In pol so me pod njegovo komando z rokami odkopali. Noge sem imel zaštrikane med dve leseni ranti. Če bi me vlekli, bi me raztrgali pri nogah ali pa poškodovali kod drugod.

Bolj ali manj sem bil pri zavesti. No, nekaj malega cajta sem bil tudi v nezavesti. Mogoče 10 do 11 minut. Vse sem slišal. Hropel sem. Usta sem imel polna prahu. Spomnim se, kako so me zunaj s kofetom nalivali in pucali, da sem k sebi prišel. Potem so me v bolnico Celje peljali. Dol sem bil na pregledu. Sem imel malo stlačena prsa. Na srečo sem bil mlad in telo je bilo še elastično, pa se je poštimalo. Dobil sem tisti cimbulum. To je elastični povoj in sem bil z njim povit. Ne vem, kok cajta. Kar nekaj časa sem hodil v ambulanto k dr. Fijavžu. Ko pa je bilo konec bolniške, sem pa rekel: jaz ne grem več v jamo. Po nesreči so mi v kadrovski ponujali, da me bodo šolali, da sem perspektiven kader, a sem zavrnil, ker nisem hotel več v jamo. Pravnik mi je rekel, da bi lahko iztržil več, a sem mu rekel: jaz sem že vse iztržil. Sam da sem živ ostal.«

Po nesreči je še skupaj s tremi vzel obračun, se pravi pripadajoči del plače, in so šli v Zagorje, kjer ni bilo metode rušenja. Tam je postal glavni poslovodja ali (po velenjsko) šihtmajster. Celih trideset let je bil tudi vodja reševalcev. Ko so nekoč jamske reševalne čete imele skupne vaje v velenjskem rudniku, je šel pogledat tudi v jamo: *»Zdaj iti v velenjsko jamo ali takrat, je kot noč ali pa dan. Zdaj je vse avtomatizirano, vse je hidravlika. Vse je zavarovano.«*

Na vprašanje, kaj lahko pove o mojem očetu, je odgovoril: *»Prijetno mi je, da se lahko pogovarjam o človeku, ki sem mu lahko hvaležen, da sem še danes živ. Bil je vodja čela. Bil je brigadir. Imel je 30 do 40 ljudi pod seboj. Takrat, leta 1961, je že*

imel velenjsko kvalifikacijo in je že bil obravnavan kot perspektiven kader. Spomnim se, ko smo prišli v službo, nas je postrojil. In razdelil delo. Ti si za podkop, ti si za ta del, ti boš pa rušil. Meni pa je rekel, ti boš pa pripravljal, da bo koln. Bil je precej preudaren in nas je vedno podučil, kako je treba delati. Mi mladinci smo bili kot telički, vedno smo se hoteli izkazati. Leta 1979 sva se na kratko srečala na pokopališču v Podkraju. Lešnik Franjo je umrl in smo šli kropit. Jaz sem ga prepoznal in sem ga ogovoril. Pozdravila sva se in si obljubila, da se srečava. Mirč je takrat imel neko delegacijo in ni imel časa. Ostala sva v stikih do njegove smrti.«

Zgodba o uspehu

Na vprašanje, kaj ste po poklicu, je moj oče zdravniku odgovoril: *»Knap!«* In potem mu je zdravnik postavil še drugo vprašanje: *»A imate knapi slabe navade?« »Imamo.« »Ali bi jih bili pripravljeni opustiti?«* To pa je bilo že težje vprašanje in tudi odgovor je bil negotov. Slabih navad ni nikoli opustil. Dočakal je 76 let, kar je, po besedah mojega brata, za generacijo, rojeno 1933. leta, normalna starost.

Njegov oče (moj ded), lesni delavec, se je leta 1926 iz Šentilja pri Mislinji podal za delom v Martinjak pri Cerknici, kjer se je 27. julija 1933 kot 8. od 11 otrok rodil moj oče, Miroslav Brešar. Kot 6-mesečnega otroka so ga preselili v Loče pri Slovenskih Konjicah, kjer je njegov oče leto poprej dobil delo v Opekarni. Še pred vstopom v osnovno šolo je šel služit. Pri bogatem kmetu je pasel krave in svinje. Večkrat mi je omenil, da z gospodarjevo družino ni nikoli jedel za isto mizo. Ko je šel v šolo, mu je gospodar kupil obleko. To je bilo edino plačilo za leto in pol pastirjevanja. Leta 1941 so jih kot narodno zavedno družino preselili na Hrvaško, natančneje v Petrovo goro, ki je danes del Vukovarja. Leta 1945 so se vrnili v Loče, kjer je končal osnovno šolo. V nadaljnjem izobraževanju pa je imel zelo veliko smole. Šolati se je začel v Industrijski šoli v Celju. Ko se je ta šola ukinila, je šolanje nadaljeval v Industrijski šoli v Idriji, od koder se je preseli v Mežico, kjer je končal rudarsko

šolo. Leta 1955 se je zaposlil v rudniku, kjer pa mu niso priznali izobrazbe. Zato se je zaposlil kot nekvalificiran knap in naredil še zadnji del šole.

Leta 1961 je opravil izpit za visoko kvalificiranega delavca. Leta 1965 je opravil izpit za rudarskega nadzornika, leta 1973 je diplomiral iz organizacijskih ved v Kranju in postal inženir organizacije dela.[30] Šolanje, izkušnje in pridnost so mu omogočili, da je opravljal različna dela po vsej velenjski jami. Od leta 1961 do 1964 je delal v jami zahod, od 1964 do 1975 je bil na študijskem oddelku, od leta 1975 do 1979 je opravljal dela vodje pri jamski mehanizaciji in transportu, zadnja zaposlitev pa je bila v skupnih službah, kjer je skrbel za plače knapov. Leta 1983, mesec dni pred 50. rojstnim dnevom, je odšel v redni pokoj.

Oče je bil zelo delaven in aktiven. Na rudniku je sodeloval v raznih delavskih samoupravnih organih in komisijah, z udarniškim delom je veliko prispeval k izgradnji mesta Velenje, ki je bilo ravno v tistih časih na višku izgradnje. Leta 1975 je prejel bronasto plaketo občinskega odbora zveze rezervnih vojaških starešin, leta 1979 srebrno plaketo Rast YU[31] za inovacije ter leta 1980 srebrni venec za vojne zasluge. Bil je rezervni oficir, čebelar … Včasih smo rekli, da je bil aktiven član družbe oziroma aktiven družbenopolitični delavec v takratni občini, ki je po osamosvojitvi razpadla na tri občine: Velenje, Šoštanj in Šmartno ob Paki. Zame in za brata pa predvsem čudovit oče.

V vroči jami so moj oče in ostali knapi izgorevali vsak dan. Žene so jih doma čakale s kosilom, ki je moralo vedno biti narejeno, ko so prišli domov. Njim pa se ni mudilo. Po koncu šihta so šli gasit notranji ogenj v Tržnico ali Delavski klub. In še v prostem času so »fedrali koln« (vleči voziček premoga iz globine na dnevnem kopu, kjer je bilo prestrmo za lokomotivo).

---

30 Naslov diplomske naloge se glasi: *»Gradnja obhodnega hodnika zaradi povečanja varnosti pri izvozu rudarjev in povečanja izvoza premoga (odprava ozkega grla)«.*

31 RAST YU je bil vsejugoslovanski pregled izumov, tehničnih izboljšav in patentov. Leta 1979 je dogodek na Reki.

Nas otroke pa so mame pošiljale po njih. Da bi lahko še malo ostali, sem dobil Cockto in potem sem jih poslušal:

»Popoldanski šiht sem imel. Sedel sem na klopi v kopalnici in v mislih preudarjal, kaj naj storim. Doma sva se s samo (beri: ženo) skregala. Ko se kameradu vftrga štrik od afcuga in mi njegovi šuhi padejo na nogo. Z mislimi je bilo konec. Odšantal sem v ferles cimer. Tja sem prišel glih, ko je štajger forlezval. Povedal sem mu, kaj se mi je zgodilo. Prav, boš pa ročno nahrisal, je rekel. V jami sem najprej odšantal do magacina po cajg. Ko pridem na mesto za ročno nahrisat, prislonim šremer in šaflo na loke, s kroco pa začnem nahrisat. Tako sem se zamislil, da sem pregloboko nahrisal, spodkopal več štempljev, pa se je zato podrl cimper in se je naredil ferpruh. Pa si rečem: Mirč, naredi veliko kašto. Forštehaj pine v olm. V pine dej špire in nanje naredi kašto. Pa mi pade na bolečo nogo kos kolna in me tako zaboli, da sem se kar sesedel. Noga me je hudičevo bolela in sem preklinjal čez vse svetnike, razen sveto Barbaro. Pogleda mene: Nje se ne sme preklinjat. Ko sem si malo opomogel, sem vstal in se odpravil do šalterista. Bolečo nogo sem pa za seboj vlekel. Prosil sem ga, naj gre v štajger pudo poklicat štajgerja, da mi da ausforcegelc, da bom lahko šel ven. Kamerad me je podpiral do šahta, kjer sta me s šalteristom naložila na šalo. Zaslišal sem signal za forverc.«[32]

V spominu mi je ostala tudi zgodba, kako je skočila nanj najprej ena, in ker se ni umaknil, še druga podgana: *»Vstal sem in se premaknil. Naslednji hip je padel velik kos premoga točno tja, kjer sem prej sedel. Od takrat sem zmeraj imel pripravljeno hrano tudi za podgane.«* Večkrat mi je dejal: *»Veš, mi rudarji podgan ne preganjamo. Radi jih imamo, ker so naše zaveznice. Čim občutijo, da v ozračju nekaj ni v redu, takoj zbežijo in si poiščejo čisti zrak. To je znak tudi za nas.«*

Še posebej pa mi je bila ljuba tista o škratu v zelenih hlačah in rdečem suknjiču ter s kapico na glavi Pergmandlcu, ki se jim je v Idriji motal med nogami in nekaterim rudarjem tudi na-

32 Del zgodbe, ki sem jo objavil leta 1977 v šolskem glasilu TKŠ »Atomi«, katerega urednik sem bil.

gajal. Odnašal jim je hrano, a v težkih trenutkih jih je varoval in jim stal ob strani. V mežiškem rudniku ga je poklical po imenu in mu rekel, naj pride bliže. In mu tako rešil življenje.

Včasih pa se je oče usedel za mizo. V rum ali šnops je namakal čiktobak (rekli so mu tudi tudi čikštanga, žvečilni tobak, ki ga rudarji žvečijo namesto cigaret). Namočene klobase tobaka za žvečenje, podobne cigaram, je dal v dolg in ozek polivinil, ki se je tesno prilegal klobasam. Da se ne bi prehitro izsušile, je tobačne klobase v polivinilu med seboj ločil z gumicami. Ker se v jami ne sme kaditi, so koščke čik tobaka nosili v jamo in ga žvečili.

Ko sva bila z bratom še majhna, sva z očetom včasih šla z njim v službo. Takrat je bil rudnik še v Starih Prelogah. Tja smo šli s kolesi, z medkrajevnim ali pa rudniškim avtobusom. Avtobus je vozil po cesti, ki je bila speljana mimo starega jaška (danes je tam muzej) po Glinškovemu klancu navzdol (danes je tam Kunta-Kinte), in mimo rudnika Preloge v Šoštanj. Ko sva bila v očetovi pisarni, je bilo najboljše opravilo telefoniranje. Doma nismo imeli telefona, zato sva z bratom izkoristila priliko in si telefonirala. Oče je povedal interno številko pisarne, v kateri se je nahajal brat. Zavrtel sem številčnico in čez nekaj trenutkov se mi je brat oglasil. Tako je to šlo. Na rudniku me je vedno najbolj impresioniralo to, da je bil šipkov čaj na pipi. Boris Salobir je glede čaja pripomnil: *»Čaju je bil dodan 1 procent ruma ali 1 steklenica na 100 litrov čaja, da je bil bolj dober – za okus. Kasneje so to ukinili, ker alkohol v »takšnih količinah« menda škoduje zdravju.«* Knapi so ga točili v čutarice in ga odnašali v jamo.

Moja knapovščina

Ko sem hodil v srednjo šolo, sem obvezno počitniško prakso opravljal v kemijskem laboratoriju v RŠC. Moja naloga je bila, da sem ob pol enajstih z rudniškim kombijem izpred steklene direkcije odšel na rudnik Preloge in v posebnem prostoru vzorčil premog. Vzorce premoga sem potem naslednji dan analiziral v laboratoriju. Rezultati analiz so se potem primerjali

s tistimi, ki so jih naredili v TEŠ-u in so bili osnova za plačilo dobavljenega premoga. Po koncu srednje šole sem se zaposlil v Termoelektrarni, kjer sem preživel dvanajst let. Delal sem sicer na analizi vod, a včasih sem imel opravka tudi s premogom.

V laboratorij RŠC-ja je večkrat prišel tudi prof. Božo Vračko, ki je bil dopisnik za RTV (takrat še) Ljubljana. Ko je izvedel, da sem navdušen kino amater, je šel z menoj na rudnik in mi dovolil, da sem s pravo profesionalno kamero posnel nekaj kadrov. Reportaža je bila objavljena tisti dan pri poročilih ob 18. uri. Brez mojega imena, a z mojimi kadri. Vau. Velik dosežek za sedemnajstletnika.

Čeprav sem bil vse življenje nekako povezan z rudnikom, sem bil v jami samo enkrat. Mislim, da je bilo leta 1978 ali pa leta 1979. Sprejel sem vabilo Borisa Salobirja, ki je šel v jamo skupaj s člani Šaleškega študentskega kluba. Šel sem s takim veseljem, s kakršnim gre mali otrok pogledat, kje delajo njegovi starši. Z belo in črno garderobo ter aufcugom (obešalnik na verigi) nisem imel problemov, saj sem konec osnovne šole leta 1974 en mesec delal na zunanjem lesnem obratu.

V skladišču z rudarsko opremo smo dobili delovno obleko in velike škornje s kovinsko zaščito za prste na nogah in čelado. V lamparni smo dobili še svetilke. Preoblečeni v delovno obleko smo se dobili v prizivnici ali ferles zimru. Skozi veliko dvorano, ki so jo uporabljali rudarji za zbirališče pred odhodom na svoja delovišča, smo šli po dolgem hodniku do dvigala in se z njim spustili 404 metre globoko. Dnevna svetloba je izginila. Dvigalo se je hitro spuščalo. Skozi rešetke sem opazoval plasti premoga, mimo katerih smo švigali. Čutil sem pritisk v bobničih. Napeto sem pričakoval, kdaj se bo dvigalo ustavilo in bom videl temno podzemlje, o katerem sem že toliko slišal in sanjal, da ga bom videl. Dvigalo se je ustavilo. Vrata dvigala so neusmiljeno zaškripala in znašli smo se v jami. Stopili smo v širok rov. Objela nas je tema. Luči, ki smo jih imeli na čeladah, smo dali na kratko, da si nismo svetili v oči, ko smo se pogovarjali.

V zraku je bil prah, nekajkrat zaporedoma sem kihnil. Smrdelo je po gnilih jajcih in bil je prepih. Zrak je bil težak. Hodili smo po dolgem glavnem rovu z betonskim svodom, pod

katerim se je po tekočem traku navzdol proti nam valila reka premoga. Ropot in prah sta mi zaprla usta in nemo sem stopal za svojimi »kameradi«. Zdelo se mi je vroče, nevzdržno. Vročina pa je še naraščala. Imel sem občutek, da se dušim, da bo vsak hip po meni. Po veliki cevi je prihajal hladen zrak. Usta sem imel polna prahu. Postal sem žejen. Hodili smo ob robu in večkrat sem zadel s čelado v strop.

Po jami nas je vodil Ivan Čuljak, ki je bil takrat vodja jame Škale in sodelavec mojega očeta. Poznala sva se, saj je bil nekajkrat že pri nas. Razlagal nam je o metanu, varnosti itd. Ustavili smo se in izmerili količino metana v zraku. Vprašal sem ga, če gremo v Afriko, kakor so poimenovali knapi najtoplejše predele rudnika, kjer je vladala vročina, včasih tudi do 35 stopinj Celzija. Še danes jih slišim: *»Tu se človeku, ki tega ni vajen, zdi, da sploh ni mogoče dihati, kaj šele delati. Znoj kar teče s telesa, še težje pa je, kadar razstreljujemo, takrat je zrak poln dima in smradu.«* Zasmejal se je in odkimal z glavo, rekoč, da nas na nevarne predele ne sme peljati.

Potem smo nadaljevali pot in se čez nekaj časa spet ustavili. Vodič je rekel: *»Nad nami je jezero! Velenjsko jezero! (Danes Škalsko jezero).«* Prešine me: kaj pa če nas zalije? Za hip me je prevzela groza. Vračamo se. Srečujemo rudarje, ki nas pozdravljajo s Srečno!. Razmišljam o tem pozdravu. A ni nekaj najlepšega, da nekomu zaželiš, privoščiš srečo. S tem pozdravom knapi izražajo solidarnost, skrb za sočloveka, zavedanje težavnosti in nevarnosti poklica in upanje, da bo vse v redu. S pozdravom SREČNO! dokazujejo, da imajo ti robati možje mehko srce.

Malo za šalo, malo zares

V jami ni gospodov, vsi so kameradi. Knapi so spoštljivi do vsakega sodelavca v jami in se neradi vikajo. 300 metrov in več pod zemljo si ljudje zaradi narave dela postanejo enaki, med delom potrebujejo občutek, da se lahko zanesejo drug na drugega. V rudarskem žargonu se tako kaže oboje: medsebojno spoštovanje in velika bližina, navezanost v sporazumevanju. Ampak njihov humor zna biti precej grob in tudi nesramen.

Tako kot vsi novinci se je s temi nesramnostmi srečal tudi moj brat, ki mi je pomagal pri pisanju. Največkrat so si novince (mlade rudarje) privoščili s tahinircajgom. Prevod te besede bi se lahko glasil »orodje za dolgočasenje«.

Rudarji običajno delajo v skupinah in daleč od izhodišča, kjer se običajno nahaja skladišče orodja. Novinca, ki ni povsem seznanjen z delovnim postopkom, pošljejo nazaj na izhodišče po cajg – orodje. Novinec mora prehoditi dolgo pot do tja. Skladiščniki, ki so verjetno tudi sami nekoč doživeli to zgodbo, mu naložijo železno škatlo, v kateri je nekaj težkega in neuporabnega. Novinec jo mukoma prinese na delovišče: *»Tamle odlož. Zdej ne rabmo. Bomo pol ...«* In težko prinesena stvar obleži v nekem kotu do konca šihta. Lahko bi opisal še kakšno stvar. Na primer: *gvihte za vaservago*, *kleše za ture stiskat*, pa *svedre za kvadratne luknje*. Tudi takšno, o kateri se je dalo brati v črni kroniki. Ampak ne bom. Dejmo se še malo smejat.

»Sin se ni učil in je zato moral iti za knapa v rudnik.« Tako so nas vedno strašili. Skupaj z očetom sta odhajala v službo, skupaj sta delala in skupaj sta se vračala domov. Nista bila več oče in sin, postala sta kamerada. In ko je 15. v mesecu prišla svetnica Mariahergeben ali po domače colnga, sta šla seveda pit. Navada je bila, da novinec pri prvi plači da za pijačo. Pijana sta se vračala domov. Na vratih ju pričaka mati in žena. *»A tako! Ne samo, da si ti pijanc, zdaj boš pa še iz sina naredil pijanca.«* Pa se sin obrne k očetu: *»Kamerat, če bi jaz imel tako tečno samo (oziroma ženo), bi se že zdavnaj ločil.«*

Nekoč pride star rudar k zdravniku na pregled. Bila je sobota. Zdravnik ga je pregledal in ugotovil, da je že sposoben za delo, in mu reče: *»No, sedaj bo pa že spet šlo. V ponedeljek greva pa na šiht, kajne?«* Rudar mu odvrne: *»Dobro, drži!«* V ponedeljek zjutraj pride rudar na šiht, spomnil pa se je tudi na zdravnika. Misleč, da tudi on pride, kakor sta se pač v soboto domenila, vzame v lamparni še rezervno svetilko in ga čaka pred vhodom v jamo. Vsi rudarji so že odšli, samo on še vedno stoji in čaka. Vidi ga jamski nadzornik, ki ga vpraša, če danes ne misli iti na delo? Rudar mu odgovori: *»V soboto sem bil pri zdravniku, pa sva se zmenila, da prideva danes na šiht. Jaz sem že zdavnaj prišel, njega pa še ni!«*

Učitelj slovenščine vpraša kandidata za izpit: *»Ali poznate Antona Aškerca?«* Kandidat razmišlja. Vidi se, da mu je nerodno, ker ne more ustreči izpraševalcu: *»Oprostite tovariš, tega pa res ne poznam, na našmu dritlu (tretjini) ga ni.«*

Knapi nikoli ne kritizirajo svojih žena in tako se je nekoč zgodilo, da so v Rudarskem domu sedeli vrtnar, čebelar in rudar ter hvalili svoje žene. *»Moja žena je kot rožica, čudovita, dišeča in mlada!«* reče vrtnar. *»Moja je pa kot čebelica. Sladka je kot med in pridna kot čebelica!«* je rekel čebelar. *»Moja je pa ta prav kramp!«* jo je pohvalil rudar.

Velenjski AFŽ (Ivan Atelšek, direktor Gorenja, Alojz Fijavž, direktor ZD Velenje, Nestl Žgank, direktor rudnika in župan Velenja) se je sprehajal po Parizu, ko jih je ogovorila mlada ženska. Ker se ne morejo sporazumeti, jim ženska nariše posteljo. *»Bejžmo fantje,«* pravi Žgank. *»Ženska ve, da sem mizar. Želi, da ji naredim posteljo.«*

Za konec pa še en spomin na očeta in mamo. Oče je sedel v bani, pardon, v kopalni kadi. Mama mu je umivala hrbet. *»Kaj pa imaš te kraste in podplutbe na hrbtu?«* mu je rekla mama. *»Ah, nič! Zadnjič me je malo zasulo po puklu (hrbtu).«*

Ja! Takšni so (bili) knapi. Srečno!

Viri in literatura

- Avberšek, Franc. »Vplivi rudarjenja v Šaleški dolini na okolje.« *Teorija in praksa*, let. 23, št. 9–10, Ljubljana 1986, str. 970–972.
- Ministrstvo za infrastrukturo Republike Slovenije. *Nacionalna strategija za izstop iz premoga in prestrukturiranje premogovnih regij v skladu z načeli pravičnega prehoda, Savinjsko-šaleška premogovna regija*. Ljubljana: december 2021.
- Seher, Anton. *Zgodovina premogovnika Velenje*. knjiga 1. Velenje: 1995.
- Slodnjak, Anton (ur). *Anton Aškerc Izbrane pesmi*, zbirka Kondor št. 58 str. 124.